

24. *Смирнов, С. С.* Крепость над Бугом: героическая драма в 4 действиях с прологом / С. С. Смирнов // Знамя. – 1955. – № 9. – С. 13–57.
25. *Смирнов, С. С.* Брестская крепость / С.С. Смирнов // Смена. – 1955. – № 12. – С. 4–5.
26. *Смирнов, С. С.* Крепость на границе / С.С. Смирнов. – М. : ДОСААФ, 1956. – 95 с.
27. *Смирнов, С. С.* Крепость над Бугом. Героическая драма в 4 действиях с прологом / С. С. Смирнов. – М.: Искусство, 1956. – 116 с.
28. *Толченков, М.* Год тому назад / М. Толченков // Красная Звезда. – 1942. – 21 июня. – С. 3.
29. *Ганцер, К.* Переводчик виноват. Влияние перевода на восприятие исторических событий (на примере отчета о боевых действиях по захвату Брест-Литовска генерал-майора Фрица Шлипера) / К. Ганцер // Беларусь і Германія: гісторыя і сучаснасць. – Минск : МДЛУ, 2015. – Вып. 13: у 2 т. – Т. 1. – С. 39–45.
30. *Вахов, А.* В первый день войны / А. Вахов, А. Шейнин // Комсомольская правда. – 1946. – 23 февр.
31. Отчет командира 45-й пехотной дивизии генерал-майора Ф. Шлипера о боевых действиях по захвату Брест-Литовска генеральному штабу сухопутных войск от 8 июля 1941 г. // Брест. Лето 1941 года: Документы. Материалы. Фотографии / авт.-сост. К. Ганцер (рук. группы) [и др.]. – Смоленск : Инбелкульт. 2016. – С. 300–309.
32. *Ганцэр, К.* Нямецкія і савецкія страты як паказчык працягласці і інтэнсіўнасці баёў за Брэсцкую крэпасць / К. Ганцэр // АРСНЕ. – 2014. – № 5. – С. 135–153.
33. Брестская крепость. Мемориальная крепость. Книга «Память»: Белорусы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://brest-fortress.by/knigapamyat/68-belorusy-26.html>. – Дата доступа: 04.04.2018.
34. *Ganzer, Ch.* Grenzenloses Heldentum revisited. Die “heldenhafte Verteidigung der Brester Festung” im Lichte von Wehrmachtakten und deutschen Egodokumenten / Ch. Ganzer // Militärgeschichtliche Zeitschrift. – 2017. – Nr. 76/1. – S. 56–60.

Ю. фон Зааль

«ДЗІЦЯЧЫЯ ВЁСКІ»

Ў ПАМЯЦІ БЕЛАРУСІ І Ў ГЕРМАНСКІХ КРЫНІЦАХ

Гісторыя германа-савецкай вайны і звязаныя з гэтым стасункі паміж Германіяй і Беларуссю ўтрымліваюць некаторыя «белыя плямы». Адной з такіх з’яўляюцца злачынствы германскага вермахта на завяршальнай фазе вайны, пра што мы, як і раней, маем толькі фрагментарныя веды. Якраз такі фрагмент гісторыі ўяўляюць «дзіцячыя вёскі», створаныя ў тыле 9-й палявой

арміі вермахта ў паўднёва-заходняй частцы акупаванай Беларусі ў першай палове 1944 г., якія паводле нямецкага жаргону называліся «бандыцкімі лагерамі». У навуковым плане ён амаль што не адлюстраваны, між тым як у эмацыйным і наглядным знайшоў даволі трывалае замацаванне ў беларускай памяці. У нямецкіх даследаваннях гэтыя «эпізоды» асвятляліся ў кантэксце гісторыі прымусовай працы і ў значнай меры з перспектывы злачынстваў. Вядома, што амаль 50 000 дзяцей і моладзі павінны былі быць вывезены ў якасці прымусовых рабочых у рамках гэтак званай HEU-акцыі (H–бяздомныя дзеці, E–дзеці без бацькоў і U–без жылля), і толькі наступленне Чырвонай арміі перашкодзіла поўнаму ажыццяўленню гэтага плана. Колькасць вывезеных ацэньваецца ад 2 500 да 4 500 чалавек. Веды пра колькасць лагераў і дзяцей, іх знаходжанне там і далейшы лёс маюць пэўныя прабелы. Але і ў Беларусі гэта карціна ўяўляецца размытай і не зусім яснай. Напрыклад, няма паразумення, якія лагеры былі «дзіцячымі лагерамі», і што сведчыць пра гэта. Адносна месца памяці Красны Бераг, які нагадвае пра пакуты інтэрніраваных там дзяцей, згадваюцца розныя лічбы: за часам экскурсій можна пачуць лічбу 16, тады як на памятнай дошцы графічна адлюстравана толькі 14, прычым без належнага тлумачэння. Гэтыя лічбы выкарыстоўваюцца ў інфармацыйнай прасторы без дакладнага абаснавання [1]. У даведніку аб месцах прымусовага ўтрымання грамадзянскага насельніцтва на акупаванай тэрыторыі Беларусі, падрыхтаваным у пачатку нулявых гадоў пад навуковым кіраўніцтвам Р. П. Платонава і У. І. Адамушкі, са спасылкай на архіўныя крыніцы згадваюцца 5 лагераў (Скобраўка, Красны Бераг, Лучыцы, Петрыкаў і Парычы), прычым чатыры з іх пазначаны як «дзіцячыя донарскія лагеры» [2, с. 32, 34, 51].

Прычыны якасных адрозненняў і неадэкватна выпісаных гістарычных карцін неабходна шукаць перш за ўсё ў адсутнасці акадэмічнай дыскусіі па гэтай тэме і ў аднабаковым успрыняцці крыніц. На цяперашні час засталася вельмі мала дакументаў аб стварэнні падобных «дзіцячых вёсак»: большасць крыніц органы германскага ваеннага акупацыйнага кіравання мэтанакіравана знішчалі ці проста страцілі. Таксама няма дакументаў аб захопе дзяцей, тэрміне іх знаходжання і паўсядзённасці такога інтэрніравання. У рэдкіх выпадках, перш за ўсё толькі пасля ліквідацыі Савецкага Саюза або ў рамках германскай праграмы па выплаце кампенсацый, тагачасныя непаўналетнія распаўядалі аб сваіх пакутах. Такія звесткі сталі ў паваяенныя гады часткай камунікатыўнай памяці, таму павінны разглядацца крытычна, прычым выключна ў гістарычным кантэксце, што азначае таксама патрэбу ў выкарыстанні дакументаў нямецкага паходжання і ўліку нацыянальнага дыскурсу.

Прапанаваны артыкул неабходна разумець як пэўны ўклад у скарбонку беларускай памяці пра тую фазу вайны, у якой дзеці сталі масавай ахвярай нацысцкіх злачынных планаў. Усебаковае адлюстраванне тых падзей тут наўрад ці магчыма па пэўных прычынах; у гэтай сувязі чытачу прапануецца даследаванне на базе крыніц нямецкага паходжання. Між тым любое

сур’ёзнае гістарычнае даследаванне аспектаў германа-савецкай вайны патрабуе транснацыянальнага падыходу і практычна немагчыма без сінтэзу дакументаў рознага паходжання. Хоць крыніц да гэтай тэматыкі вельмі мала, у той жа час нам вядомы асобныя дакументы 9-й палявой арміі вермахта па стварэнні лагера Скобраўка. На аснове гэтых матэрыялаў праз параўнаўчы падыход асвятляюцца падзеі па стварэнні лагера і ў Красным Беразе, а таксама працэс захопу дзяцей, абставіны іх інтэрніравання разам з вызначэннем функцый гэтага месца ўтрымання за часам адступлення вермахта ў пачатку і летам 1944 г.

Абодва месцы, якія геаграфічна знаходзяцца паміж Мінскам і Жлобінам, былі выбраны не выпадкова. У постсавецкай беларускай памяці яны ў дачыненні да савецкіх дзяцей і ў плане дыскурсу – наглядны прыклад нацысцкіх злачынстваў.

У параўнанні з яўрэйскімі савецкія дзеці не з’яўляліся асобнай сацыяльнай групай для планавага знішчэння. Яны таксама не былі прапісаны ў канцэпцыі германскай маланкавай вайны [3, S. 195–230]. Адзін з прадстаўнікоў групы арміі «Цэнтр» занатоўваў у сваім дзённіку ў 1944 г., што дзеці доўга разглядаліся «па-за падзеямі вайны» [4, Bl. 222]. Аднак абодва выказванні можна разумець як памылковыя, калі звярнуць увагу на першыя распараджэнні і дзеянні даволі хутка створанага цывільнага кіравання – Генеральнага камісарыята Беларусь (ГКБ). У ходзе вайны намеры ў дачыненні да непаўналетняга насельніцтва змяніліся, аднак з самага пачатку яны адзначаліся нацысцкімі злачыннымі загадамі і распараджэннямі па правядзенні вайны на вынішчэнне разам з бязлітаснай эксплуатацыяй, а таксама германскімі планами каланізацыі Беларусі і расава-ідэалагічнай іерархіі насельніцтва. Улік і селекцыя дзяцей паводле расава-ідэалагічных крытэрыяў, працаздольнасці і абавязку атрымання пачатковага школьнага навучання з аддзяленнем ад яўрэйскага насельніцтва адбыліся адразу пасля нямецкага прыходу на гэтую тэрыторыю. Згаданыя меры адпавядалі пэўным мэтам: па-першае, дзеці павінны былі «сеяцца» паводле каштоўнасці «крыві», як гэта прадугледжвалася яшчэ ў маі 1940 г. у праграме па германізацыі, прадстаўленай Г. Гімлерам у дакладной запісцы па абыходжанні з іншымі народамі на Усходзе [5]. Па-другое, лічылася абавязковым дзяўчат і хлапчукоў як мага раней прыцягнуць да працы на месцы і ў якасці працоўнай сілы ў рэйху, для якога папаўненне рабочай сілы адбывалася шляхам паніжэння працоўнага ўзросту дзяцей і прымусовага ўліку патэнцыяльных «працаздольных» [6; 7].

З канца мая 1942 г. у сувязі з уздымам партызанскага руху і правядзеннем у адказ нямецкіх карных акцый дзеці ў масавым парадку падлягалі захопу, дэпартацыі ці знішчэнню. У групах армій «Поўнач» і «Цэнтр» мелі месца скаргі аб тым, што ў пачатку 1943 г. не могуць размясціць тысячы «дзяцей-бандытаў». Так, 18 красавіка 1943 г. камандаванне групы армій «Поўнач» звярталася да службыў СС з просьбай пазбавіць іх ад 3 735 «дзяцей без бацькоў і недагледжаных», якім не было 14 гадоў [8].

У якасці выйсця ўзнікла каварная ідэя аб размяшчэнні дзяцей у спецыяльным лагерах, дзе яны павінны былі прайсці селекцыю па расавай прыкмеце ў рамках праграмы германізацыі і выкарыстоўвацца ў якасці працоўнай сілы на прадпрыемствах СС. Са стварэннем адпаведнага выхаваўчага лагера ў Канстанцінаве ў раёне Вартэгаў (названы Тухінген, філіял лагера для ўтрымання моладзі каля г. Лодзі) ці ў Патуліцы (Лебрэхтсдорф каля Асвенціма) такія намеры пачалі ажыццяўляцца на справе, прычым тут знаходзіліся не толькі дзеці без бацькоў ці без догляду, але і выкрадзеныя непаўналетнія [6; 8]. Тое, што дзеці ўсё часцей траплялі ў поле дзейнасці службаў СС, пацвярджае распараджэнне Гітлера ад 13 ліпеня 1943 г., паводле якога яму неабходна дакладваць штомесячна аб «загружанасці дзіцячых лагераў на Усходзе» і пры гэтым паведамляць аб размяшчэнні ў іх «колькасці дзяцей і класаў па ўзросце» і «як складваюцца справы з выхаваннем, доглядам і харчовым забеспячэннем?» [8, Вл. 8040]. Для выкарыстання моладзі ў якасці працоўнай сілы і адначасовага змяншэння ўплыву партызан у раёне дзейнасці 9-й палявой арміі было прынята рашэнне аб стварэнні на месцах «дзіцячых вёсак» [9, S. 1086]. Паводле данясення рэфэрэнта маладзёжнага аддзела Міністэрства па занятых усходніх абласцях З. Нікеля, першыя «дзіцячыя вёскі» былі створаны ў тыле арміі ў пачатку 1944 г. Тут былі сабраны не толькі сіроты, але і дзеці да 14 гадоў, якіх прымусова забіралі ў насельніцтва за лініяй фронту. Пры нязначным прыцягненні нямецкіх кіруючых сіл дзеці былі інтэрніраваны, ідэалагічна апрацаваны і прымушаны працаваць. З гэтага вопыту Нікель прыйшоў да станоўчых вывадаў:

- «а) пашыраная тэрыторыя вакол дзіцячай вёскі больш не мела банд;
- б) дарослыя дзеці ў працоўных батальёнах былі абсалютна надзейнымі для нямецкіх часцей;
- в) у выпадку змены лініі фронту эвакуацыя патрабавалася толькі ў дачыненні да дзіцячых вёсак, насельніцтва само сыходзіла;
- г) мы маем магчымасць у арганізацыі і кіраўніцтве ў канцэнтраванай форме неабходнага нам выхавання і селекцыі» [10, Вл. 408ff.].

Беларускую моладзь таксама спрабавалі ўключыць у «Рускую будаўнічую службу» (падобная да рабочай службы рэйха, ZAD), «Саюз беларускай моладзі» (створаны ў чэрвені 1943 г.) і «Маладзёжную узаемадапамогу» (выхаванне і адукацыя для службы ў германскім вермахце) [11, Вл. 245–246]. На аснове гэтага вопыту ў рэшце рэшт узнікла праграма вывазу дзяцей з зоны армейскага тылу групы армій «Цэнтр», загад пра што быў аддадзены 28 мая 1944 г. і прадугледжваў сакрэтнае правядзенне спецыяльнай аперацыі пад назвай акцыі-HEU і з цынічным паролем «ахова рускай моладзі, магчымасць лепшай адукацыі і захавання для народа» [12, Вл. 219–221].

Пра забеспячэнне сірот не можа весціся аніякая размова. Хутчэй за ўсё тут можна распаўядаць пра ваенную ці гаспадарчую неабходнасць. У пачатку 1944 г. германскі вермахт быў вымушаны адступаць пад ціскам Чырвонай арміі і партызанскіх злучэнняў на тэрыторыі Беларусі. Асабліва рашуча

дзеінічалі немцы на Палессі, на паўднёвым усходзе Беларусі, дзе яны ўжо ў першай палове 1943 г. праводзілі нечуваныя знішчальныя ваенныя аперацыі супраць мясцовага насельніцтва. З прыцягненнем дзяцей для германскага вермахта мабілізаваліся не толькі апошнія працоўныя рэзервы. Дзеці з'яўляліся заложнікамі, пэўным злучальным матэрыялам з мэтай правядзення закрытай эвакуацыі насельніцтва ў рамках новай стратэгіі стварэння на вялікіх тэрыторыях «мёртвых зон» без насельніцтва [9, S. 1010–1036]. Рабаўніцтва дзяцей павінна было зменшыць апроч таго «ваенную і біялагічную моц» праціўніка, як гэта адзначаў гаўптштурмфюрэр СС В. Брандэбург у сакрэтным допісе ад 12 ліпеня 1944 г. на імя свайго начальніка обер-групэнфюрэра СС Г.Бергера ва Усходнім міністэрстве [13, S. 185–187]. У прыфрантавых раёнах XXXV, XXXXI і LV армейскіх карпусоў былі запланаваны ўлік, размяшчэнне ў зборных пунктах, якія знаходзіліся побач з чыгункай, і прымусовая дэпартацыя ў рэйх у якасці працоўнай сілы ў сёй моладзі ва ўзросце ад 14 гадоў [12, Bl. 219–221].

Якая колькасць прыёмных лагераў для дзяцей была на тэрыторыі Беларусі, які час яны існавалі і колькі дзяцей там утрымлівалася, сёння нельга адказаць з-за недахопу крыніц. З наяўнага невялікага матэрыялу 9-й палявой арміі вынікае, што першая «дзіцячая вёска» была створана ў Скобраўцы, якая знаходзілася побач з чыгункай у раёне Мар'інай Горкі ў сферы дзейнасці мясцовай камендатуры (ОК) I/252. Ужо 14 мая 1944 г., яшчэ *перад* пачаткам НКУ-акцыі, камандаванне 9-й палявой арміі выдала загад армейскім карпусам аб падрыхтоўцы мясцовасці ў раёне Скобраўкі для прыёмкі амаль 1 000 дзяцей, эвакуіраваных з зоны баявых дзеянняў [14, Bl. 301]. Пры гэтым мясцовыя жыхары, якія «пражываюць у прылеглых населеных пунктах», павінны пакінуць іх на працягу 15–17 мая. Толькі ў паўночна-заходняй частцы мясцовасці магла заставацца працоўная сіла – мясцовыя рабочыя арганізацыі Тодта і ваеннапалонныя. Уваход у вёску забараняўся насельніцтву і прадстаўнікам германскага вермахта. Для правядзення эвакуацыі была створана спецыяльная каманда з 7-га аддзела камандавання 9-й палявой арміі. Мясцовай камендатуры Мар'інай Горкі было даручана «аказваць любую неабходную дапамогу». Стварэнне абмежаванай тэрыторыі для «вёскі моладзі» ўзяў на сябе галоўны армейскі кватэрмайстар. Паводле дакументаў, было запланавана рыхтаваць моладзь пераважна «рамесных прафесій» і перадаць куратарства мясцовым калабарантам з незадоўга да гэтага арганізаванага па ініцыятыве армейскага камандавання «Саюза барацьбы супраць бальшавізму».

Да канца чэрвеня таксама праводзіліся работы па падрыхтоўцы перапісу дзяцей. За дзень да з'яўлення загада аб стварэнні «дзіцячай вёскі» сталі вядомымі новыя распараджэнні адносна абыходжання з мірным насельніцтвам, што было захоплена ў час «акцыі супраць партызан», адпаведна якім «працаздольныя бандыты, іх памагатыя і падазроныя» больш не расстрэльваліся, а накіроўваліся «ў сувязі з вялікай патрэбай у працоўнай сіле» для правядзення работ. Да іх ліку належалі з гэтага моманту таксама

жанчыны з малымі дзецьмі, пры гэтым малыя дзеці ў адпаведнасці з гэтым распараджэннем павінны былі заставацца разам з непрацаздольнай часткай насельніцтва [15, Вл. 208]. На практыцы малыя дзеці заставаліся як з матулямі, так і без іх, але гэта не ратавала іх ад такога вывазу. У накіраваным 15 мая распараджэнні камандаванню XXXV армейскага корпуса больш не вялося гаворкі пра моладзь без бацькоў, аднак ішла размова пра 200 дзяцей ва ўзросце ад 8 да 14 гадоў, якія да 24 мая павінны былі быць зарэгістраваны і «падрыхтаваны да адпраўкі». «Неабходна праверыць стан здароўя дзяцей, яны павінны быць здаровымі і адпавядаць расавым прадпісаннем» [16]. У адным з допісаў кватэрмайстра да справаздачы ад 16 мая адзначана, што дзеці «ўлічаны ў вялікай колькасці і павінны быць размешчаны ў тылавым раёне, каб пазбегчы захопу з боку рускіх» [17, Вл. 283].

Найвялікшы размах перапіс дзяцей дасягнуў толькі пасля пачатку правядзення HEU-акцыі. Адпаведна загаду вайсковыя часці і падраздзяленні камандатур павінны былі «ўзяць на ўлік усю моладзь ва ўзросце 10–14 гадоў», пры гэтым правядзенне ўліку неабходна было ажыццяўляць пры дапамозе прапагандыстаў [12]. Армейскім карпусам было загадана размясціць дзяцей у лагерах побач з чыгункай: XXXV армейскаму корпусу – у Красным Беразе і Целушы; XXXXI танкаваму корпусу – у Парычах і Чорным Бродзе і LV армейскаму корпусу – у Капцэвічах і Навасёлках. Было запланавана, каб дзяцей пасля «грунтоўнага» медыцынскага агляду і ў прапагандысцкіх мэтах пры суправаджэнні асобных матуль (адна маці на 100 дзяцей!), якія праз 2–3 тыдні вярталіся назад, на цягніку адправіць у Лодзь, дзе імі павінна займацца кіраўніцтва моладзі рэйха. У Ваенным архіве Фрайбурга захоўваюцца справаздачы LV армейскага корпуса (раён Бабруйска, Прыпяці), якія сведчаць пра ўдзел 102 і 292-й пяхотных дывізіій і іх высокую актыўнасць у час захопу дзяцей у раёне на поўдзень ад Бабруйска ў маі і чэрвені 1944 г. Такім чынам, на 20 мая 102-й пяхотнай дывізіяй былі захоплены 302 хлопчыкі і 248 дзяўчынак ва ўзросце ад 8 да 14 гадоў і дастаўлены ў зборны лагер на вакзале ў Капцэвічах. Калі ўсе хлопчыкі былі адпраўлены ў напрамку Мар'інай Горкі, хутчэй за ўсё ў вёску Скобраўка, 38 дзяўчынак былі пакінутыя як «непрыдатныя», астатнія 210 былі дастаўлены ў Бабруйск [18, Вл. 8]. У справаздачы ад 15 чэрвеня размова ідзе ўжо пра 715 хлопчыкаў і дзяўчынак (зарэгістравана 102-й пяхотнай дывізіяй) і 694 (292-й пяхотнай дывізіяй), а таксама пра 13 жанчын. Пасля папярэдняга абследавання былі выяўлены каля 10 % «непрыдатных», і астатнія дзеці пасля дэзынсекцыі і апрацоўкі былі адпраўлены ў Пухавічы каля Мар'най Горкі ці ў юнкерскія майстэрні Крымічава (Саксонія) [18].

Відавочна, што гэта акцыя суправаджалася значнымі прапагандысцкімі намаганнямі. Пачынаючы ад затрымкі дзяцей у гэтым удзельнічалі пяхотныя дывізіі, яны выкарыстоўвалі гучнагаварыцелі і шматлікіх прапагандыстаў, якія супакойвалі матуль і павінны былі пераканаць іх у добраахвотнай здачы дзяцей [19, Вл. 127; 20, Вл. 158–159]. Тое, што дзеці не ішлі добраахвотна, як вынікае з гэтых паведамленняў, а пад значным прымусам для разлучэння іх з бацькамі, можна прачытаць не толькі паміж радкоў захаваных

дакументальным матэрыялаў [19; 20], а даведацца ад служачых вермахта і ад сведак. Па звестках аднаго ваеннапалоннага з 296-й пяхотнай дывізіі (XXXV АК), якія зафіксаваны ў пратаколе савецкага судовага працэсу ў Мінску, вёскі акружаліся ўначы ці ранкам і дзеці сілай забіраліся ад дарослых [21; 22; 23]. Толькі дывізіяй, у якой ён служыў, было вывезена з прыцягненнем зброі не менш за 2 000 дзяцей з раёна Рагачова. Ім самім было дастаўлена ў адзін з лагераў недалёка ад Бабруйска 70 дзяцей ва ўзросце ад 6 да 13 гадоў, якіх пазней адправілі ў Германію. Гэтыя падзеі пацвярджаюцца ў інтэрв'ю непасрэднымі ўдзельнікамі: 12-гадовая Галіна Ліўшыц з вёскі Жарэбцы адзначае гвалтоўны захоп і безупынны плач дзяцей ва ўзросце ад 7 да 14 гадоў, якіх нямецкія салдаты дастаўлялі з яе вёскі ў Красны Бераг. З асабістымі звесткамі пра ўзрост і імя, напісанымі на фанернай таблічцы, што была павешана на шыю, яна разам з іншымі дзецьмі дастаўлялася пад узброенай аховай [24, с. 122–124]. Падобныя дзеянні знайшлі адлюстраванне ў апісанні іншых сведак [25; 26].

Паводле запісаў у дзённіках баявых дзеянняў ад 20, 22, 23 мая, 11, 15 і 20 чэрвеня 1944 г., вызначальнымі для будучага лёсу былі таксама ўзрост дзяцей і стан іх здароўя: моладзь здоровага выгляду ва ўзросце ад 14 гадоў была адразу ж ці адпраўлена ў рэйх у якасці працоўнай сілы ці выкарыстоўвалася на месцы ў якасці маладых памочнікаў, тады як малодшыя дзеці былі раздзелены паміж прылеглымі «дзіцячымі вёскамі» ці зборнымі пунктамі [18]. На той час 11-гадовая дзяўчынка Матрона Кашавенка пасля медыцынскага агляду была дастаўлена ў таварным вагоне ў Скобраўку, тады як яе сяброўка, старэйшая на два гады, была адпраўлена ў Германію: «Когда нас привезли, это был или клуб какой-то, или это сарай какой-то был, короче говоря, собрали нас много деток, свозили со всех деревень ближайших. Мы какое-то время там побыли, вероятно, несколько дней, нас осмотрели немецкие врачи и поставили на лбу крест. ...Больным детям ставили красный крест, и их или увозили, или отпускали» [27, с. 16; 28].

«Дзіцячая вёска» ў Скобраўцы, якая была ўрачыста адкрыта 27 мая 1944 г. прадстаўнікамі 9-й палявой арміі і мясцовага кіраўніцтва (М. Октан, рэдактар нацыянал-сацыялістычнай газеты «Рэч» «Саюза барацьбы супраць бальшавізму», Б. Меньшагін, бурмістр Бабруйска і адначасова духоўны прадстаўнік галоўнага прапаведніка З. Булгака і святар Нямцэвіч), праіснавала 5 тыдняў [26, с. 194; 28, с. 3; 29, с. 199]. Лагер знаходзіўся ў цэнтры выселенай вёскі і быў акружаны падраздзяленнем вермахта і ўзброенымі патрулямі. Адпаведна пратаколу, аформленаму паводле сведчанняў чырвонаармейцаў і жыхароў Скобраўкі 8 ліпеня 1944 г. (пасля вызвалення Чырвонай арміяй), ён быў не ачэплены калючым дротам, а абнесены драўлянай сцяной і абмежаваны насыпным зямельным валам [28, арк. 3]. Аднак іншыя відавочцы згадваюць агароджу ў выглядзе калючага дроту [26, с. 196]. Тым не менш часта дзеці усё ж уцякалі з лагера, каб папрасіць паесці ў жыхароў прылеглых вёсак. На ўваходзе знаходзілася шылда з надпісам: «Дзіцячая вёска Скобраўка. Для мясцовых жыхароў уваход забаронены».

Ужо 3 лінення вёска перайшла ў распараджэнне «Саюза барацьбы супраць бальшавізму», створанага ў сакавіку 1944 г., які падпарадкоўваўся ў далейшым германскім ваенным. Там знаходзіўся нямецкі прадстаўнік, аднак кіраванне забяспечвалася мясцовымі калабарантамі. Кіраўніцтва «Рускай вызваленчай арміяй» на чале з генералам Уласавым прызначыла адказным канітана Градзюшка. Персанал лагера, што забяспечваўся калабаранцкім саюзам барацьбы, складаўся з работнікаў кухні і маладых куратараў, якія, паводле сведчанняў, насілі на ўніформе значок іх арганізацыі – малы крыж з металу – і віталі адзін аднаго клічам «Хайль Гітлер» ці «Хай жыве Беларусь» [28, арк.3; 26, с. 194; 27].

З вышэй згаданага пратакола камісіі можна зрабіць выснову, што ў 57 вясковых хатах раздзельна пражывалі каля 1 300–1 800 хлопчыкаў і дзяўчынак. У кожнай з іх размяшчаліся ад 20 да 36 дзяцей рознага ўзросту пад наглядам маладога прадстаўніка саюза барацьбы. Ва ўсякім разе, М. Кашавенка ўспамінае аб вялікай колькасці дзяцей [27]. Пра гэта згадваюць і іншыя сведкі [26, с. 301; 28, л. 3]. Звесткі, атрыманыя адразу ж пасля вызвалення лагера Чырвонай арміяй і захаваныя ў архіве, дакладна адпавядаюць таму, што было згадана праз 60 гадоў у інтэрв’ю. Удзельнікі паведамляюць у адзін голас пра сон ў нятопленых хатах на шмат’ярусных ложках, пра строгі распарадак дня, які пачынаўся а 7-й гадзіне раніцы невялікім сняданкам і сельскагаспадарчымі работамі, прыдзіркі і пастаянны голад і страх, хваробы і адсутнасць медыцынскай дапамогі і пра высокую смяротнасць сярод дзяцей. Са сведчанняў вынікала, што Скобраўка была не чыста прамежкавым лагерам, а на справе выхаваўчым працоўным лагерам, галоўная мэта якога заключалася ў зборы «расава каштоўных» дзяцей і іх нацыянал-сацыялістычнай падрыхтоўцы: «Я помню, што нас іногда сабіралі возле этого садка и что-то нам говорили, что о нас Германия заботится, что счастливое детство для нас там Германия готовит, что нас скоро вывезут в Германию» [27, с. 20]. Насамрэч шмат дзяцей старэйшага ўзросту пасля пачатку НЕУ-акцыі былі адпраўлены ў рэйх для выкарыстання ў якасці працоўнай сілы. Малодшыя заставаліся ў лагеры і павінны былі працаваць у сельскай гаспадарцы. Паводле сведчанняў, у канцы чэрвеня 1944 г. перад прыходам Чырвонай арміі гэтыя дзеці трапілі ў хаос нямецкага адступлення [25; 26].

Красны Бераг, які ляжаў непасрэдна на лініі фронту блізу Жлобіна, таксама з’яўляўся месцам, у якім у чэрвені 1944 г. (паводле іншых звестак, ужо ў сакавіку–каравіку) з прылеглых раёнаў была сабрана вялікая колькасць дзяцей ва ўзросце ад 8 да 14 гадоў. Згодна з дакументамі Надзвычайнай дзяржаўнай камісіі (НДК), туды былі сагнаны не менш за 1 990 дзяцей [30]. Аб гісторыі ўзнікнення гэтага лагера, у адрозненне ад Скобраўкі, не пакінуты аніякія дакументы, хоць існуюць асобныя супярэчлівыя звесткі. З данясенняў германскага вермахта, актаў НДК і цытаваных пратаколаў допытаў вынікае, што працэс збору дзяцей меў гвалтоўны характар, як у выпадку з лагерам у Скобраўцы, і быў праведзены пяхотнымі дывізіямі XXXV армейскага корпуса, а таксама, па ўсёй верагоднасці, быў

арганізаваны пры ўдзеле 192-й пяхотнай дывізіі LV армейскага корпуса, які знаходзіўся ў заходнім напрамку ад гэтага месца [12, Вл. 220; 20; 22]. У той час як у службовай дакументацыі момант адкрыцця лагера датаваны чэрвенем, асобныя відавочцы паведамляюць аб дэпартацыі ў Красны Бераг ужо ў пачатку года [30; 31, л. 151; 32]. Аднагалосна згадвалася, што дзеці падлягалі медыцынскаму агляду, падзяляліся па ўзросце і стане здароўя, забяспечваліся фанернымі дошкамі, якія віселі на шыі, і на некаторы час былі сагнаны разам у перапоўненыя баракі былой базы для паліва з жахлівымі ўмовамі. Пры гэтым дзяцей старэйшага ўзросту праз некаторы час адправілі ў Германію. Па некаторых звестках, Красны Бераг быў абнесены калючым дротам і ахоўнымі вышкамі, пры гэтым пільна ахоўваўся нямецкімі часавымі з кулямётамі [33]. Відавочна, што вёска Красны Бераг знаходзілася пад строгім кантролем ваенных; дзённы распарадак размешчаных у бараках дзяцей быў арганізаваны без работы і штодзённых пастраенняў; таксама за дзецьмі не назіралі мясцовыя калабаранты, і яны былі выключаны з-пад уплыву нацыянал-сацыялістычнай прапаганды. Паводле звестак Стэльмаха, дзеці ў бараках былі зачынены «дзень і ноч», панаваў крык, хаос і закон мацнейшага: «самым жахлівым было дрэннае забеспячэнне, ніхто не пытаўся, ці ёў ён штосьці. Двойчы на працягу дня прыносілі вадку ў вёдрах. Прыгатаванай ежы ніколі не давалі, толькі чэрствы хлеб, які кідалі дзецям «у рады» [33; 34]. Ад голаду былі выратаваны толькі тыя дзеці, якія атрымлівалі з дому перадачы з ежай, што хутчэй за ўсё дазвалялася.

Аб неправамерным выкарыстанні дзяцей з «арыйскай знешнасцю» з канкрэтнай групай крыві ў якасці донараў у згаданай вышэй «дзіцячай вёсцы» Скобраўка ідзе размова ў шматлікіх справаздачах ахвяр. Аднапаведна сведчаннем, у дзяцей пасля медыцынскага агляду і селекцыі забіралі столькі крыві, што яны страчвалі прытомнасць. Такія гвалтоўныя заборы крыві былі двойчы. У далейшым такія ж выказванні сустракаюцца ў выжыўшых з лагера Канстанцінаў і Патулічы на тэрыторыі цяперашняй Польшчы, у латышскім Саласпілсе, пад Рыгай, у дзіцячым доме Сакольнікі і Ляпеціха ва Украіне [35; 36, с. 72–98; 37; 38, S. 355–372; 39]. Шматлікая тагачасная непаўналетнія, якія сцвярджаюць аб гвалтоўных і многаразовых заборах крыві, пачалі сведчыць пра гэта ў сувязі з кампенсацыйнымі выплатамі, якія праводзіліся былым нацысцкім ахвярам у 1990-я і 2000-я гады [40]. У сучаснай Беларусі такія паведамленні абмяжоўваюцца перш за ўсё месцамі Красны Бераг, Скобраўка і Парычы, таму што гэтыя лагеры былі кваліфікаваны як канцэнтрацыйныя і як «дзіцячыя донарскія лагеры». Аднак калі напамін пра гэта ў сённяшняй беларускай гістарыяграфіі займае асобнае месца і захоўваюцца сведчанні як факты гісторыі культуры памяці, то для шырокай нямецкай грамадскасці гэта ў значнай меры застаецца невядомым.

Пакуты схопленых і адпраўленых у Германію савецкіх дзяцей сталі актуальнай тэмай толькі ў сувязі з нямецкімі кампенсацыйнымі выплатамі нацысцкім ахвярам у 1990-я і 2000-я гады. У сувязі з крытычным разглядам ваенных біяграфій тых, хто падаваў заяўку на выплату кампенсацый, у

Германіі пачалі ўпершыню супастаўляць выказванні аб прымусовым забары крыві і невядомыя да таго часу звесткі аб дзіцячых лагерах у Скобраўцы і Красным Беразе. Толькі як рэакцыя ў адказ гэтыя лагеры былі класіфікаваныя як «спецыяльныя дзіцячыя лагеры для прымусовага забару крыві і медыцынскіх эксперыментаў» беларускай прафесійнай камісіяй, у якую ўваходзілі побач з навукоўцамі прадстаўнікі дзяржаўных архіваў і беларускага фонду «Паразумеце і прымірэце», а таксама асобныя прадстаўнікі саюза ахвяр фашызму [41]. Дзецям, якія там утрымліваліся, і пацвердзіўшым дакументальна, што імі шматразова і ў вялікай колькасці здавалася кроў, быў прысвоены афіцыйны статус «дзіцячага донара», і яны былі прызнаны беларускім фондам у якасці адзінай катэгорыі ахвяр нацыянал-сацыялізму, якая прэтэндавала на кампенсацыю. Істотную базу для вызначэння адпаведнай катэгорыі стваралі разам з выказваннямі сведак і вышэй цытаваныя пратаколы НДК, якія непасрэдна пасля вызвалення Чырвонай арміяй акупаваных абласцей і зафіксавалі гвалтоўны забар крыві ў дзяцей у пералічаных лагерах. Аб гістарычнай класіфікацыі, пабудаванай на крытычным аналізе крыніц тых падзей, відавочна, ніхто не клапаціўся; архіўныя фонды нямецкага паходжання не выкарыстоўваліся. Паводле звестак фонду, да 2008 г. 208 чалавек атрымалі кампенсацыю як ахвяры гвалтоўнага забару крыві, што ў параўнанні з іншымі групамі ахвяр уяўляе зусім невялікую колькасць [2, с. 32].

У 1990-я гады падобныя фармальныя рашэнні стваралі базавыя паняцці і стандарты ў Беларусі, якімі карысталіся ў абыходжанні самі ахвяры, у культуры памяці і гістарыяграфіі краіны, але яны не здолелі знайсці ў сувязі з недахопам спецыяльных даследаванняў адэкватных паняццёвых эквівалентаў з нямецкага боку. З улікам фактаў мінулага гэта на першы погляд фармальная неадэкватнасць у дачыненні да беларускіх ахвяр была вызначальнай памылкай, якая прывяла да ўзнікнення розных інтэрпрэтацый і наратываў. Пасля стварэння нямецкага фонду «Памяць, адказнасць і будучыня», якраз у час правядзення другой праграмы выплат (2001–2006), беларускі фонд здолеў як выключэнне сярод партнёрскіх арганізацый дабіцца прызнання ахвярамі ў форме асобнай групы з адпаведнымі кампенсацыямі тых, у каго гвалтоўна забіралася кроў [42, S.130ff; 43]. Аднак размова пры гэтым ішла аб пэўным кампрамісе, паколькі нямецкі закон аб фондзе прызнаваў для выплат кампенсацый толькі тых, хто быў ахвярай прымусовай працы і асобных эксперыментаў. Забар крыві на аснове самаабгрунтавання ахвяр адпаведна нямецкай класіфікацыі не быў падставай для кампенсацыі. У якасці такога ён мог разглядацца толькі па факце медыцынскага эксперымента. Зыходзячы з гэтага ахвяры з Беларусі атрымалі кампенсацыю выключна з улікам медыцынскай пробы крыві, трапляючы пры гэтым пад размытую катэгорыю «іншыя пацярпелыя». Такім чынам, разнародныя стандарты з вопыту выплат (не толькі ў асобных краінах, а таксама паміж першай і другой праграмамі) хоць і былі перакрыты, аднак не ліквідаваны. Відавочныя прагалы ў даследаваннях гэтага застаюцца і надалей. Калі ў

Германіі па цяперашні час тэма адкрытая, дык у Беларусі яна, як і належала гэтага чакаць, была хутка запоўнена, аднак не распрацоўкамі гісторыкаў, а ацэнкамі пераважна ахвяраў вайны і іх успамінамі.

Сярод шматлікіх выказванняў сведак існуе вялікая колькасць ускосных доказаў, вядомых у ваеннай медыцыне, што абгрунтавана дапускае гістарычнасць фактаў гвалтоўнага забору крыві ў дзяцей. Напрыклад, вынікае, што нямецкія донарскія службы былі дрэнна арганізаваны і напрыканцы вайны на ўсходнім фронце наўрад ці былі ў поўнай гатоўнасці [44, S. 298ff]. Аднак да гэтага часу не была знойдзена адпаведная нямецкая дакументацыя аб злоўжываннях у дачыненні да згаданых катэгорый грамадзянскага насельніцтва.

Нямецкія данясенні, цытаваныя вышэй, сведчаць аб захопе дзяцей салдатамі вермахта ў маі–чэрвені 1944 г. Збор дзяцей паўздоўж усёй лініі фронту на паўднёвым усходзе Беларусі, перш за ўсё ў радыусе каля 100 км ад горада Бабруйска, быў прадываляны перш за ўсё эканамічнай неабходнасцю і часткова як элемент германскай стратэгіі абязлюдзення. Відавочна, што абодва лагеры (у адносінах да Скобраўкі гэта магчыма сцвярджаць з поўнай упэўненасцю) былі створаны перад НКУ-акцыяй, каб сабраць тых, хто там заставаўся, а таксама здольных да анямечвання «расава бездакорных» савецкіх дзяцей і моладзь. Большая частка гэтых дзяцей была адпраўлена ў ходзе праведзенай акцыі ў Германію для выкарыстання ў якасці працоўнай сілы ці для германізацыі або была абавязана працаваць на месцах у Беларусі. Больш блізкі і крытычны разгляд вусных крыніц, як і дакументаў савецкай НДК па расследаванні злачынстваў у Беларусі, паказвае, што аднолькавыя на першы погляд лагеры маюць прынцыповыя адрозненні. Ва ўсялякім выпадку Скобраўка не была простым прамежкавым лагерам, ён планаваўся першапачаткова і быў уведзены ў першую чаргу як выхаваўчы працоўны лагер з мэтай збору «расава бездакорных» дзяцей і выхавання іх у ідэях нацыянал-сацыялізму; у адрозненне ад Краснага Берага, у Скобраўцы кіравала мясцовая калабарацыя і існавала гэта «вёска» некалькі тыдняў. «Вёска» Чырвоны Бераг знаходзілася зусім недалёка ад фронту, была ўвесь час пад ваенным кіраўніцтвам і фігуравала насамрэч як прамежкавы лагер, які ахоўваўся ўзброенымі салдатамі і быў абнесены калючым дротам. Згодна з атрыманымі звесткамі, размова ідзе аб часовай меры, дзе дзяцей збіралі толькі на кароткі час, якраз перад адпраўкай іх у Германію таварнымі цягнікамі. Можна ўявіць, што «дзіцячыя вёскі» ў іншых месцах, напрыклад, у Лучыцах, Петрыкаве і Парычах, існавалі таксама толькі кароткі час і хутчэй як прамежкавыя лагеры, у адрозненне ад «вёскі» з належным для гэтага персаналам для кантролю, як у Скобраўцы ці Патулічах.

У той час як гэтыя месцы з'яўляюцца састаўной часткай грамадскай памяці ў сучаснай Беларусі, яны застаюцца невядомымі ў Германіі. Нямецкамоўныя даследаванні абмяркоўваюць гэтыя аспекты Другой сусветнай вайны толькі ў сувязі з тэмай прымусовай працы. Беларускі наратыў аб «дзіцячых донарскіх лагерах» і дзецях, якіх збіралі ў першую

чаргу як донараў для гвалтоўнай здачы крыві для нямецкіх салдат у згаданых «дзіцячых вёсках», не знаходзіць згадак у нямецкай гістарычнай літаратуры і разглядаецца вельмі крытычна ў сувязі з тым, што адсутнічаюць пераканаўчыя гістарычныя доказы. З захаваных дакументаў вынікае ў першую чаргу тое, што дзеці збіраліся і адпраўляліся як працоўная сіла. Наколькі яны былі донарамі крыві і сістэматычна неправамерна выкарыстоўваліся, павінны яшчэ адказаць гісторыкі разам са спецыялістамі па гісторыі медыцыны.

ЛІТАРАТУРА

1. Памятные места [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : // <http://muzey.gmn1.by/index.php/pamyatnye-mesta>. – Дата доступу : 09.01.2017.
2. Справочник о местах принудительного содержания гражданского населения на оккупированной территории Беларуси 1941–1944 / авт.-сост. В. И. Адамушко [и др.]; науч. ред. Р. П. Платонов, В. И. Адамушко. – Минск : НАРБ, 2001. – 158 с.
3. *Chiari, B.* Alltag hinter der Front. Besatzung, Kollaboration und Widerstand in Weißrussland 1941–1944 / B. Chiari. – Düsseldorf: Droste, 1998. – 380 S.
4. Kriegstagebuch Nr. 10 (Berichtszeit 1.1.–10.7.44): Eintrag von Lt. Wolfgang Weller am 28.5.1944 // Bundesarchiv-Militärarchiv (далей BA-MA). – RH 20-9/176.
5. Denkschrift Himmlers über die Behandlung der Fremdvölker im Osten (Mai 1940) // Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. – Jahrgang 5 (1957), Heft 2. – S. 194–198.
6. *Steinert, J.-D.* Deportation und Zwangsarbeit. Polnische und sowjetische Kinder im nationalsozialistischen Deutschland und im besetzten Osteuropa 1939–1945 / J.-D. Steinert. – Essen : Klartext, 2013. – 306 S.
7. *Жукова, М. И.* Война причиняет мне боль / М. И. Жукова; под ред. К. И. Козака. – 2-е изд. испр. и доп. – Минск : И. П. Логвинов, 2012. – 206 с.
8. Bandenkinderunterbringung, 13.7.1943 // Archiv des Instituts für Zeitgeschichte (далей A IfZ). – MA 342/1. – Bl. 8036–8040.
9. *Gerlach, Ch.* Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weißrussland 1941 bis 1944 / Ch. Gerlach. – Hamburg : Hamburger Edition, 1999. – 1232 S.
10. Jugendarbeit in den besetzten Ostgebieten // A IfZ. – MA 245.
11. AOK 9: Einsatz der russischen Jugend, vom 23.5.1944 // BA MA. – RH 20-9/198.
12. Befehl des AOK 9 betreffend die Erfassung von Arbeitskräften zur Rückführung ins Reich (Decknahme: „Heuaktion“) vom 28.05.1944 // BA MA. – RH 20-9/198.
13. *Mausbach, H.* Feinde des Lebens. NS-Verbrechen an Kindern / H. Mausbach, B. Mausbach-Bromberger. – Frankfurt a. M.: Röderberg-Verlag, 1979. – 315 S.
14. AOK 9, Errichtung von Jugenddörfern, den 14.5.1944 // BA MA. – RH 20-9/198.
15. Kriegstagebucheintrag vom 13.5.1944 von Wolfgang Weller // BA MA. – RH 20-9/176.
16. AOK 9 an Gen.Kd. XXXV. A.K. vom 15.5.1944 // BA MA. – RH 20-9/198.

17. Vortragsnotiz des Quartiermeisters vom 16.5.1944 // BA MA. – RH 20-9/198.
18. Kriegstagebuch des Generalkommandos des LV. Armee-Korps Abt. Qu vom 16.4.44 bis 30.6.44 // BA MA. – RH 24-55/132.
19. Tätigkeitsbericht der Abt. Ic für den Monat Mai 1944 // BA MA. – RH 24-55/94.
20. Bericht des Führers des Lautsprechertrupps Unteroffizier Readlinger vom 23.6.1944 über die „Neu-Aktion vom 15-21.6.1944 // BA MA. – RH 24-55/97.
21. Дело военнопленного Янсен Г. И. // НАРБ. – Ф. 1363. Воп. 1. Спр. 2834.
22. Дело военнопленного Кох Ф. // НАРБ. – Ф. 1363. Воп. 1. Спр. 1335.
23. Дело военнопленного Якоб Л. // НАРБ. – Ф. 1363. Воп. 1. Спр. 597.
24. Война и украденные годы. Живые свидетельства оstarбайтеров Беларуси / под ред. К. И. Козака. – 2-е изд., испр. – Минск : И. П. Логвинов, 2010. – 214 с.
25. Малолетние заложники войны 1941–1945 гг.: живые свидетельства Беларуси / под ред. К. И. Козака. – Минск : И. П. Логвинов, 2011. – 220 с.
26. Паўлаў, В. П. Дзеці ліхалецця: дак. нарысы / В. П. Паўлаў. – Мінск : И. П. Логвинов, 2005. – 224 с.
27. Интервью с Матрёной Кошевенко (транскрипт) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.zwangsarbeit-archiv.de. – Дата доступа: 09.05.2018.
28. Показание Володи Саховского // НАРБ. – Ф. 1450. Воп. 3. Спр. 183.
29. Романько, О. Коричневые тени в Полесье. Белоруссия 1941–1945 / О. Романько. – М.: Вече, 2008. – 448 с.
30. Акт камісіі Краснабярэжскага сельсавета Гомельскай вобласці ад 20 лістапада 1944 г. // НАРБ. – Ф. 861. Воп. 1. Спр. 6.
31. Архивная справка // Государственный архив Российской Федерации (далее – ГАРФ). – Ф. 7021. Оп. 85. Д. 214.
32. Протокол опроса свидетеля // Archiv der Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“ (520.10).
33. Личный архив: Интервью Екатерины Шуп с Владимиром Стельмак для фильма «Кровные братья» для «Второго немецкого канала» в 2008 г.
34. Узница детского концлагеря «Красный берег» Екатерина Ключкова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ctv.by/novosti-gomelya-i-gomelskoy-oblasti/v-memorialnom-komplekse-detyam-zhertvam-voyny-provelim-iting>. – Дата доступа : 09.05.2018.
35. „Dann kam die deutsche Macht“. Weißrussische Kinderhäftlinge in deutschen Konzentrationslagern 1941–1945. Eine Dokumentation der Projektgruppe Belarus im Jugendclub Courage Köln e.V. – Köln : Verlag Köln, 1999. – 205 S.
36. Литвинов, В. Коричневое «ожерелье». Документальное повествование о жертвах нацистских преследований – гражданах бывшего СССР: в 2 т. / В. Литвинов. – Киев : Абрис, 2001. – Т. 2. – 568 с.
37. Личный архив: Интервью Екатерины Шуп с Татьяной Лебедевой для фильма «Кровные братья» для «Второго немецкого канала» в 2008 г.
38. Tytarenko, D. Medizinische Betreuung und nationalsozialistische Krankenmorde in der Ukraine unter der deutschen Okkupation / D. Tytarenko // Diskriminiert – vernichtet – vergessen. Behinderte in der Sowjetunion, unter nationalsozialistischer Besatzung und im Ostblock 1917–1991 / Hrsg. A. Friedman und R. Hudemann. – Stuttgart: Franz Steine Verlag, 2016. – S. 355–372.

39. Charlotte Müller, USHMM [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://collections.ushmm.org/search/catalog/irn508781>. – Дата доступу : 09.05.2018.
40. Aussagen mit Prüfunterlagen // Archiv der Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“ (520.10).
41. Beschluss der weißrussischen Fachkommission vom 21. September 1995. Auskunft des Nationalen weißrussischen Staatsarchivs // Archiv der Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“ (520.10).
42. *Penter, T.* Die belarussische Stiftung „Verständigung und Aussöhnung“. Zwangsarbeiterentschädigung im Schatten der Lukašenka-Herrschaft / T. Penter // Die Entschädigung von NS-Zwangsarbeit am Anfang des 21. Jahrhunderts. Die Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“ und ihre Partnerorganisationen / Hrsg. von Constantin Goschler [Электронны рэсурс]. – Bd. 4: Helden, Opfer, Ostarbeiter. Das Auszahlungsprogramm in der ehemaligen Sowjetunion, S. 104–280. – Рэжым доступу : <https://zeitgeschichte-online.de/thema/spaete-entschaedigung-fuer-die-opfer-einer-kalkulierten-vernichtungsstrategie>. – Дата доступу : 09.05.2018.
43. *Jansen, M.* „Gemeinsame Verantwortung und moralische Pflicht“. Abschlussbericht zu den Auszahlungsprogrammen der Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“ / M. Jansen. – Göttingen : Wallstein Verlag, 2007. – 235 S.
44. *Neumann, A.* „Arzttum ist immer Kämpfertum“. Die Heeressanitätsinspektion und das Amt „Chef des Wehrmachtsanitätswesen“ im Zweiten Weltkrieg (1939–1945) / A. Neumann. – Düsseldorf : Ferdinand Schöningh, 2005. – 524 S.

И. А. Карпенко

ДНЕВНИК ТАНИ САВИЧЕВОЙ. МИФЫ И РЕАЛЬНОСТЬ

В 1991 г. в Ленинграде в издательстве «Детская литература» вышла книга И. Л. Миксона «Жила, была», посвященная самой известной жительнице блокадного Ленинграда, школьнице Тане Савичевой, в которой было собрано множество сведений о девочке, как достоверных, так и ложных [1].

Ее дневник как свидетельство трагедии ленинградской блокады известен во всем мире. Однако биография Тани Савичевой и история ее дневника, то, как она стала символом трагедии, окружены множеством мифов, до сих пор тиражируемых даже в серьезной исторической литературе и на музейных экспозициях. Так, в германо-российском музее «Берлин-Карлсхорст» в 2018 г. относительно копии дневника было указано, что данный документ выступал доказательством на Нюрнбергском процессе. Эту информацию легко опровергнуть, лишь изучив материалы этого судебного процесса.

О ленинградской школьнице Тане Савичевой стало известно за пределами Ленинграда в 1959 г. К 15-летию снятия блокады на экраны страны вышел документальный фильм Е. Ю. Учителя «Подвиг Ленинграда»,